

Normalització lingüística i control social: una història de la llengua materna i la seva gramàtica

 quaderndelesidees.press/normalitzacio-linguistica-i-control-social-una-historia-de-la-llengua-materna-i-la-seva-gramatica/

March 23, 2019

Per què hem d'anar a l'escola per aprendre a llegir, escriure i parlar el nostre propi idioma? Per què tots els estats d'Europa (i juntament amb ells, tots els pobles europeus que aspiren a formar un estat) tendeixen al monolingüisme? Per què es considera que un idioma sense una gramàtica oficial és una parla dialectal, i per què només accedeixen a l'estatus de llengua aquells que passen per un procés d'amputació de moltes variants locals?

En escrits com «Valors vernaculars» («Vernacular values», una sèrie d'articles redactats el 1980 i 1981 per a la revista *CoEvolution Quarterly*), Ivan Illich¹ argumenta que aquestes preguntes són en realitat tres branques d'un mateix arbre, d'un mateix esforç per controlar la manera en què la gent s'expressa, es relaciona, o aprèn, per part d'institucions com ara l'Església i l'Estat. La tesi d'Illich és que, a partir d'un invent politicoteològic del segle XI (la «llengua materna», un invent destinat a legitimar el control de «nostra mare l'Església» sobre un territori i la seva gent), els idiomes europeus es van convertir en armes de conquesta temporal i espiritual.

S'hi afegeix un altre element d'explicació: la voluntat de colonitzar lingüísticament comunitats i països sencers, apareguda durant el renaixement a Salamanca. Antonio de Nebrija va ser el primer d'identificar gramàtica i imperi: «Después de que Su Alteza haya sometido a bárbaros pueblos y naciones de diversas lenguas, con la conquista vendrá la necesidad de aceptar las leyes que el conquistador impone a los conquistados, y entre ellos nuestro idioma; con esta obra mía, serán capaces de aprenderlo, tal como nosotros aprendemos latín a través de la gramática latina». Illich no passa per altres empreses similars de Malesherbes a França o Luter a Alemanya, però insisteix que Nebrija jugà un paper especialment determinant en la guerra de les llengües institucionals contra els «valors vernaculars».

Quan érem tots multilingües

Illich afirma que «quan Europa va començar a prendre forma com a idea i com a realitat política, entre els temps merovingians i l'alta edat mitjana, el que parlava la gent no era problemàtic». La societat d'aquella època no havia canviat gaire des de la caiguda de l'Imperi Romà. Els gots, els francs i els llombards havien sigut instal·lats per Roma en zones poc poblades del seu imperi entre els segles III i V, per servir de coixí davant de les investides dels vàndals i dels huns, i allà on s'assentaren, copiaren el model social romà de la *villa*. Una *villa* era quelcom com una granja i un domini senyorial alhora (un latifundi, l'avantpassat del can), i les més importants incloïen manufactures. Els habitants i els treballadors (lliures o esclaus), formaven la *familia*, i

al capdavant de cada *familia* hi havia un *pater*, l'amo i senyor de totes les coses i persones. Es tracta d'una estructura social típicament mediterrània (la societat grega tenia el mateix funcionament, amb noms diferents: deia *oikos* per *villa*, i *despótes* en lloc de *paterfamilias*. Si algú cerca l'origen del patriarcat, aquí el teniu).

Foto: *Enfant et apprentissage de sa langue maternelle au Mali.* – CC BY 2.0.

Què parlava aquella gent? A cada *villa* li corresponia un idiolecte, el *patrius sermo*, és a dir, que a cada *can*, per dir-ho en català, el *paterfamilias* determinava com es parlava. Als temps de Carlemany, a Catalunya generalment les *villae* pertanyien a famílies romanes o romanitzades, però algunes podien haver quedat en mans de famílies visigodes. Quan la gent de la cada *villa* anava a la ciutat en dies assenyalats, de mercat o de festival, allà parlaven un *pot-pourri* de les parles de cada *can*. Aquí evidentment el llatí vulgar era predominant, tot i que s'introduïen noms germànics: generalment noms d'eines, armes, aliments, roba, que es compraven i venien al mercat —i pel mateix mercat també es difonien els noms àrabs—. El llatí clàssic era l'idioma de l'Administració (fins que a tota Europa el van substituir molt progressivament els idiomes dels visigots, francs, burgundis, llombards, etcètera). Per tant, a tot el continent fins al segle XI quasi tothom era bilingüe (parlava el *patrius sermo* de casa seva més la barreja local), la gent una mica culta era trilingüe, i era bastant fàcil trobar algú que dominava quatre o cinc idiomes.

En aquell temps, tal era la situació normal de la major part d'Europa occidental, i de fet, remarca Illich, encara avui en dia «des dels Balcans fins a les fronteres occidentals d'Indoxina, sempre és estrany trobar un poble on hom no es pugui entendre en almenys dos o tres idiomes». A l'Àfrica una personal normal domina una parla local, més una llengua regional com ara el wolof, possiblement una mica d'àrab si és musulmà, més el francès o l'anglès per a les seves relacions amb l'Administració. És a dir, ésser monolingüe és una excepció, un fenomen cultural propi d'Europa occidental i de les seves colònies americanes. Quines són les causes i les circumstàncies d'aquest fenomen? Per què la majoria d'europaus avui dia naixem tristament monolingües? I què podem saber de les conseqüències polítiques i també, podríem dir, civilitzacionals que aquest fenomen va tenir a escala històrica?

La invenció de la llengua materna

Segons Illich, el canvi més important que va patir Europa en aquest aspecte va ser l'aparició del concepte de *llengua materna*. Avui dia acceptem com una evidència que la llengua materna és la llengua que ens ha ensenyat la mare, però la realitat és ben diferent. De fet, només cal recordar el paper de les mares a la societat antiga o feudal per adonar-se que malauradament, és bastant improbable que la responsabilitat de l'idioma hagi recaigut sobre les dones. En realitat el concepte de llengua materna va ser inventat pels monjos de l'abadia de Gorze, a l'actual Lorena. El seu sentit original era, remarca Illich, el de «la llengua de la nostra Mare Església», i recolzava en la importància que va començar a adquirir, a la mateixa època, la figura de la Mare de Déu dins el cristianisme.

L'Església de l'alta edat mitjana també era multilingüe: llevat del llatí clàssic, que feia servir com a llengua ritual, parlava i escrivia un dialecte conegut com a *llatí d'església* per a l'administració i la comunicació interna, mentre que el grec era importantíssim per a la teologia i els estudis. A més d'aquests idiomes comuns, cada monestir tenia una llengua vulgar de predicació, pròpia de la seva zona. I en un lloc donat de la cristiandat, dues llengües i dos estils de predicació diferents van xocar. Gorze havia sigut una de les abadies més potents de l'Imperi Carolingi: bressol del cant «gregorià» i de l'escriptura «carolina» durant els segles VIII i IX, durant el segle XI encara dominava una xarxa de cent seixanta abadies filles repartides per tot el nord-est d'Europa, però havia entrat en un clar declivi. Uns monjos recentment arribats de Cluny, una abadia nova amb una visió del món i un estil diferents, començaren a competir amb els de Gorze: els *clunisiens* parlaven una llengua vulgar popularment coneguda com a *romà*, mentre que els de Gorze enraonaven en *teodisc*. El problema per a Gorze era que per aquelles terres tothom s'entenia més o menys en ambdues llengües, per tant la regió era molt permeable a la predicació de Cluny.

Diu Illich que «davant d'aquestes circumstàncies, els monjos de Gorze van fer del llenguatge, de la llengua vernacle, una qüestió de defensa de les seves reivindicacions territorials. Van començar a predicar en *fràncic* [la llengua culta de la cort dels francs, parenta però distinta del *teodisc* popular] i van posar la llengua en valor. Van fer servir el púlpit com un fòrum per emfatitzar la importància de l'idioma en la formació personal del bon cristià: els francs, deien, tenien virtuts específiques, com ara la franquesa, que anirien perdent si deixaven el seu idioma». Era la primera vegada que algú formulava aquesta idea que la cultura pròpia d'un poble, la seva ètica col·lectiva, allò que els moderns anomenen la *identitat*, tenia un lligam essencial amb la seva llengua. Però tots sabem que els egipcis, perses, gals, grecs, macedonis i romans ja havien desenvolupat unes cultures remarcables, sense identificar-se amb un idioma: és perquè la unificació lingüística no té res a veure amb la cultura i la identitat, és una eina de control del poder polític sobre la societat.

Foto: Vernacular Design Educational Kit. – CC BY-NC-ND 4.0

Nebrija, la gramàtica i el *letrado*

Segles més tard, al mateix temps que Colom descobria Amèrica, «a Espanya algú va proposar a la reina l'enginyeria fonamental d'una nova realitat social», diu Illich. «Elio Antonio de Nebrija va advocar per sotmetre els subjectes de la reina a un tipus completament nou de dependència. Ell li presentà una nova arma, la gramàtica, feta per ser manejada per un nou tipus de mercenari, el *letrado*». Així presentà Nebrija la seva gramàtica castellana a la reina Isabel: «siempre la lengua fue compañera del imperio, y de tal manera lo siguió, que juntamente comenzaron, crecieron y florecieron, y después junta fue la caída de ambos». La llengua del lletrat i l'imperi del soldat sempre han anat i sempre aniran de la mà.

«Nuestra lengua castellana (...) se extendió después hasta Aragón y Navarra y de allí a Italia (...). I así creció hasta la monarchia y paz de que gozamos, primeramente por la bondad y providencia divina; después por la industria, trabajo y diligencia de vuestra real majestad. En la fortuna y buena dicha de la cual, los miembros y pedaços de España, que estaban por muchas partes derramados, se reduxeron y aiuntaron en un cuerpo y unidad de Reino». La gramàtica com a eina d'unificació territorial: en si mateixa no era gens nova, existeixen gramàtiques del sànscrit des de fa més de dos mil anys, però fins a l'any 1492 eren, recorda Illich, un coneixement superior i quasi secret sobre l'estructura fonamental d'una llengua. Només tenien sentit les gramàtiques d'aquells idiomes que servien per escriure textos sagrats, i només uns pocs lletrats tenien accés a aquest saber. Amb Nebrija tot canvia: a partir del moment que s'aplica a un idioma vernacle com el castellà, la gramàtica deixa de ser una clau secreta d'interpretació dels textos sagrats, i esdevé una potent eina de control de la monarquia sobre els «seus» territoris i pobles. Al mateix temps i en sentit invers, la gramàtica va fer sortir el castellà de l'àmbit vernacle i en va fer una llengua culta i administrativa.

La intenció colonitzadora queda clara, però val a dir que el primer idioma colonitzat pel castellà artificial de l'humanista salmantí fou el mateix castellà vernacle parlat pel poble: «Nebrija exhorta la reina a ocupar un nou territori a casa seva. Ofereix una eina per colonitzar el llenguatge parlat pels seus propis súbdits; vol que reemplaci el discurs popular per la imposició de la llengua de la reina». Abans d'imposar-se als altres

idiomes, el castellà va sofrir una transformació: «acordé ante todas las otras cosas reducir en artificio este nuestro lenguaje castellano, para que lo que agora et de aqui adelante en él se escriviere pueda quedar en un tenor (...) como vemos que se ha hecho en la lengua griega et latina». El castellà parlat de León a Toledo va ser la primera víctima de Nebrija i de la seva criatura artificial: un idioma ple de regles, que guanya molt en precisió i claredat, però que només es pot dominar passant per un llarg procés d'aprenentatge. La comunicació horitzontal entre la gent quedava en mans de la verticalitat del poder.

Illich era un sacerdot cristià, encara que crític, i des del seu punt de vista el problema fonamental és que Nebrija va deixar en mans de l'Estat el que havia sigut el paper fonamental de l'església catòlica: unir les persones i les consciències. Per a ell, la diferència rau en el fet que l'Església uneix per salvar, mentre que l'Estat uneix per dominar: entre l'invent de la llengua materna a Gorze en el segle XI i la gramaticalització del castellà a finals del XV, hi ha la secularització de l'ús de les llengües *amb* gramàtica, que s'imposen sobre els idiomes *sense* gramàtica, ja no com a llengua de predicació, sinó d'ús quotidià i, cada vegada més, excoent.

Normalització lingüística 0 – Google Translate 1

No cal explicar el potencial de l'invent de Nebrija. Els altres idiomes parlats a la Península iniciaren un llarg retrocés, si no en la pràctica popular (per sort, la vida real sol ser més complexa que els plans de conquesta del gramàtic), almenys en els seu estatus social i intel·lectual. Les monarquies veïnes imitaren la castellana, conscients del poder que aquest control els brindava. Entre elles França, que tenia la maquinària estatal més desenvolupada del continent, va anar més lluny en la imposició d'una parla única per tot el seu territori: el 1539 l'edicte de Villers-Cotterêts va obligar a redactar tots els documents jurídics i administratius en francès, i un segle més tard Richelieu posava la corona a l'edifici amb la creació de l'Académie Française, el tribunal suprem de la llengua.

Cal en canvi prendre consciència que, vulguem o no, el model de Nebrija ha triomfat. I no pas tant per la seva capacitat d'imposar el castellà a tot el seu imperi, sinó perquè qualsevol idioma europeu que des de llavors hagi sobreviscut, només ho ha pogut fer abandonant el seu caràcter vernacular, sotmetent-se a una formalització gramatical i, en el fons, posant-se sota el control i protecció d'un poder polític. La renaixença del català, la del galleg i de l'eusquera no són res més que això, i Pompeu Fabra és un descendent de Nebrija, com ho són les oficines de normalització lingüística arreu del país.

Tota aquesta arquitectura artificial que les esglésies i els estats van imposar al que hauria de ser el fenomen més natural del món, interrelacionar-nos i intercanviar emocions i opinions, quin sentit conserva avui dia? Quin sentit té mantenir poblacions senceres en el monolingüisme, a l'era de les intel·ligències artificials, traductors automàtics i correctors multilingües integrats? I no deixa de ser una gran lliçó per a tots els nostàlgics de tots els imperis que al cap i a la fi la dominació lingüística mundial va

ser assolida per un idioma que, paradoxalment, va «fracassar» en el seu intent de normalització: l'anglès va tenir el seu Nebrija, William Bullokar, que el 1586 va publicar el seu *Pamphlet for Grammar* amb la mateixa intenció de llatinitzar el seu idioma, però l'anglès sempre va mantenir el seu caràcter de *commonalty*, i la gramàtica llatina va quedar com una opció culta a l'hora de parlar anglès, no com una normativa excloent. Entre totes les transformacions i revolucions que el nou segle ens està aportant, la manera en què les societats s'uneixen o es desuneixen a l'entorn de qüestions lingüístiques és un fenomen que mereix la nostra atenció.

Sébastien Bauer

Bibliografia

⁽¹⁾ Ivan Illich, nascut a Viena l'any 1926 de pare catòlic croat i de mare jueva alemanya, va ser resistent antifeixista a Itàlia durant la guerra, sacerdot catòlic, vicerector d'una parròquia a Nova York i rector d'una altra a Porto Rico, i fundador del Centro Internacional de Documentación de Cuernavaca (CIDOC) a Mèxic. També catedràtic de Filosofia, Ciències, Tecnologia i Societat, va desenvolupar conceptes que avui dia nodreixen l'ecologia política. Els articles «Vernacular Values» estan disponibles en anglès a la web del Preservation Institute:
<http://www.preservenet.com/theory/Illich/Vernacular.html>

Sébastien Bauer

França, 1972. Membre del Consell de Redacció des del n°205. Director des del n°209. Professor associat a la Toulouse Business School, ha creat i coordina un programa de creació d'start-ups amb impacte social i mediambiental anomenat Social Innovation and Change. També ensenya filosofia i antropologia del management.

